

POLITICAL SCIENCES

КИТАЙСЬКО-АЗЕРБАЙДЖАНСЬКІ ВІДНОСИНИ у XXI ст.: ПОЛІТИЧНИЙ, ЕКОНОМІЧНИЙ ТА КУЛЬТУРНО-ОСВІТНІЙ ВИМІРИ

Шевчук А.В.

д.і.н., професор,

*кафедра міжнародних відносин і політичного менеджменту,
Державний університет «Житомирська політехніка»*

Шевчук Л.М.

д.б.н., професор,

*кафедра наук про Землю,
Державний університет «Житомирська політехніка»*

Войтюк О.С.

*доктор філософії з історії та археології, ст. викладач,
кафедра міжнародних відносин і політичного менеджменту,
Державний університет «Житомирська політехніка»*

CHINA-AZERBAIJAN RELATIONS IN THE XXI CENTURY: POLITICAL, ECONOMIC, CULTURAL AND EDUCATIONAL DIMENSIONS

Shevchuk A.,

Doctor of Science

*Department of International Relations and Political Management,
Zhytomyr Polytechnic State University*

Shevchuk L.,

Doctor of Science,

*Department of Science of Earth,
Zhytomyr Polytechnic State University*

Voitiuk O.

PhD, Senior Lecturer,

*Department of International Relations and Political Management,
Zhytomyr Polytechnic State University*

DOI: [10.5281/zenodo.11069767](https://doi.org/10.5281/zenodo.11069767)

АНОТАЦІЯ

Зростання економічного потенціалу КНР активувало її зовнішньополітичну діяльність. В умовах Другої холодної війни на перше місце виходить пошук / утримання союзників. Для КНР одним з важливих напрямків є пострадянський простір, де вагому роль відіграє регіональний лідер Південного Кавказу – Азербайджанська республіка, багата корисними копалинами. Мета статті – дослідження історичних передумов співробітництва між двома країнами, характеристика політичних відносин, аналіз економічної співпраці та культурних зв'язків як драйверів вибудови двосторонніх відносин. Попри тривалу історію стосунків між двома країнами та встановлення дипломатичних відносин 1992 р. двосторонні взаємини були в пасивній фазі та мали епізодичний характер. Докорінні зміни розпочалися зі зміною концепту зовнішньої політики КНР у 2014 р., що проявилось у використанні гео економічних інструментів (торгівлі, інвестиціях тощо) для збільшення впливу в світі. Впровадження ініціативи «Один пояс, один шлях» (BRI) дало поштовх азербайджано-китайським відносинам. Передусім це проявилось у розбудові Середнього коридору, який з'єднує Китай з Європою мережею залізниць і автомобільних доріг, морських портів і трубопроводів. Для забезпечення його розвитку Азербайджан розпочав самостійно й ефективно розвивати інфраструктуру коридору. Поглиблення співпраці між країнами реалізовувалося через двосторонні зустрічі лідерів двох країн. Враховуючи геополітичну ситуацію на Південному Кавказі і Другу карабаську війну 2020 р. Азербайджан потребував сучасної зброї, проте Китай не став її постачальником. Натомість країни підтримують одна одну в питаннях визнання суверенітету та недоторканності своїх земель. Азербайджанська сторона протягом тривалого часу здійснювали кроки для активізації торговельних відносин з Китаєм шляхом підписання відповідних двосторонніх угод. З 2023 р. Китай став основним партнером для південнокавказької країни, при цьому азербайджанським експорт є непропорційно малим. Важливою складовою двосторонніх відносин виступають культурні зв'язки. Окрім укладання офіційних угод про співпрацю та проведення заходів, в Азербайджані функціонують два Інститути Конфуція, які пропагують китайську культуру і філософію та просувають концепцію «Спільноти єдиної долі людства». Зауважимо на недостатні обсяги академічного обміну студентів. Окремі університети задіяні у міжнародних проектах. Зацікавлені сторони й у розвитку двосторонніх туристичних маршрутів. У майбутньому азербайджано-китайські відносини будуть поглиблюватися, особливо на фоні геополітичних викликів у регіоні.

ABSTRACT

The growth of China's economic potential has activated its foreign policy activities. In the context of the Second Cold War, the search for / retention of allies comes first. For China, one of the most important areas is the post-Soviet space, where a significant role is played by the regional leader of the South Caucasus – the Azerbaijan, which is rich in mineral resources. The purpose of the article is to study the historical background of cooperation between the two countries, characterize political relations, analysis of economic cooperation and cultural ties as drivers of bilateral relations. Despite the long history of relations between the two countries and the establishment of diplomatic relations in 1992, bilateral relations were in a passive phase and had an episodic character. Fundamental changes began with change in the concept of China's foreign policy in 2014, which manifested itself in the use of geoeconomic instruments (trade, investment, etc.) to increase its influence in the world. The implementation of the Belt and Road Initiative (BRI) gave a boost to Azerbaijani-Chinese relations. First of all, this was manifested in the development of The Middle Corridor, which connects China with Europe through a network of railways and highways roads, seaports and pipelines. To ensure its development, Azerbaijan has begun to independently and effectively develop the corridor's infrastructure. The deepening of cooperation between the countries was realized through bilateral meetings between the leaders of the two countries. Given the geopolitical situation in the South Caucasus and the Second Karabakh war in 2020, Azerbaijan needed modern weapons, but China did not become a supplier. Instead, the two countries support each other in recognizing the sovereignty and inviolability of their lands.

For a long time, Azerbaijan has been taking steps to intensify trade relations with China by signing relevant bilateral agreements. Since 2023, China has become the main partner for the South Caucasus country, while Azerbaijan's exports are disproportionately small. An important component of bilateral relations are cultural ties. In addition to the conclusion of official cooperation agreements and events, Azerbaijan has two Confucius Institutes, which promote Chinese culture and philosophy and promote the concept of the "Community of the Common Destiny of Humanity". We note the insufficient volume of academic student exchange. Some universities are involved in international projects. There are also stakeholders parties are also interested in developing bilateral tourist routes. In the future Azerbaijani-Chinese relations will deepen in the future, especially against the backdrop of geopolitical challenges in the region.

Ключові слова: Азербайджанська республіка, Китайська Народна Республіка, політичні відносини, економічне співробітництво, культурні зв'язки, «Один пояс, один шлях», Середній коридор.

Keywords: Republic of Azerbaijan, People's Republic of China, political relations, economic cooperation, cultural ties, Belt and Road Initiative, Middle Corridor.

Актуальність дослідження. Наприкінці ХХ ст. у Китайській Народній Республіці (КНР) розпочалося проведення структурних реформ, що дало можливість досягти визначних економічних успіхів. Реформи Комуністичної партії Китаю (КПК) дали вражаючі результати та країна, яка ще декілька десятиліть тому мала серйозні проблеми в економічному та соціальному секторах, стрімко увірвалася до кола провідних держав. За останні три десятиріччя КНР забезпечила стабільні та високі темпи зростання, що дозволило перейти з категорії країн з низькими доходами до категорії з доходами вище середніх. У 2022 р. ВВП Китаю досяг 18,3 трлн. доларів США, що складає 73 % від ВВП Сполучених Штатів і більш, ніж у 10 разів переважає показник 1990 р., коли він становив 7 % від американського. Доход на душу населення складає близько 13 тис. доларів, що становить приблизно 17 % від аналогічного показника США, хоча 1990 р. він був на рівні 2 % [29]. Безсумнівно, що успіхи в економічній сфері повинні супроводжуватися активною зовнішньою політикою.

За твердженнями Гіти Гопінатх, Першого керуючого заступника директора Міжнародного Валютного Фонду (МВФ), на сьогодні ми маємо Другу холодну війну, де противниками виступають Сполучені Штати та Китай [23]. У цих умовах для світових лідерів важливим є пошук / утримання союзників, що передбачає активізацію зовнішньополітичних відносин. Для КНР важливим є пострадянський простір, адже після російського

вторгнення в Україну 2022 р. РФ стала ще більш надійним партнером Китаю. Одним із вагомих регіонів, у силу свого геополітичного розташування, виступає Південний Кавказ, де після успішної Другої карабаської війни зріс вплив Азербайджану. Країна з населенням 10,402 млн. [31] та ВВП – 78,72 млрд. доларів [21] (ВВП на душу населення – 7721,1 долар станом на 2022 р. [22]), потужним нафтопромисловим комплексом, очевидно, перебуває під цілком зовнішньополітичного відомства КНР.

За останні декілька десятиліть китайсько-азербайджанські відносини розвинулися та поглибилися. Хоча ці дві країни й розташовані в різних регіонах світу, проте вони знайшли порозуміння у таких сферах, як торгівля, енергетика та розвиток інфраструктури. Запропонована стаття має на меті дослідити динаміку китайсько-азербайджанських відносин у ХХІ ст. та визначити вплив, який вона має на обидві країни.

Аналіз попередніх досліджень. На сьогоднішньому етапі дослідник не може покаржитися на брак уваги до Китайської Народної Республіки. Ми ж зупинимося на окремих дослідженнях, які розкривають політику Китаю на Південному Кавказі. У дослідженні, підготовленому працівниками Світового банку для Південного Кавказу та Центральної Азії, прослідковано потенційний вплив китайської ініціативи «Один пояс, один шлях» (Belt and Road Initiative – BRI) на країни двох субрегіонів. Водночас було визначено політичні рекомендації задля підвищення переваг та управління ризиками [20].

К. Штеген і Ю. Кушнір аналізують каспійський регіон крізь призму десятилітньої боротьби за контроль над ресурсами нафти та газу, інфраструктурою та впливом, послуговуючись терміном «Нова велика гра». Досліджуючи політику головних акторів – Європи, Китаю, США та Росії вчені ще в 2015 р. прийшли до висновків, що за збереження поточних тенденцій Європа отримає доступ до ресурсів Азербайджану, Китаю – до ресурсів східнокаспійських держав (Казахстану і Туркменістану), США залишаться комерційно та стратегічно залученими, а вплив Росії надалі зменшуватиметься [34]. Б. Маріані, аналізуючи роль та інтереси Китаю в Центральній Азії, також послуговується терміном «Нова велика гра» та стверджує про зростання впливу КНР [26, р. 16]. Т. Вінтер, оцінюючи китайську ініціативу «Один пояс, один шлях» як сміливе бачення трансформації політичного і економічного ландшафту Євразії й Африки протягом наступних десятиліть, звертає увагу на один з основних «пріоритетів співпраці» – зв'язки «між людьми». Дослідник переконує, що «... культура тепер є частиною міжнародної дипломатичної арени, і з маршрутами, хабами та коридорами... країни продовжуватимуть знаходити точки культурного зв'язку через мову спільної спадщини, щоб здобути регіональний вплив та лояльність» [40]. В. Гусейнов і А. Рзаєв звертають увагу на те, що станом на 2018 р. Південний Кавказ лише недавно став цікавим для КНР у його ініціативі BRI як «середній коридор». При цьому стверджується, що тверезий аналіз регіональної динаміки показує, що міцної бази для більш глибокої стратегічної та економічної взаємодії з регіоном ще не створено [24]. Г. Бояркіна, досліджуючи місце і роль Інститутів Конфуція у процесі реалізації концепції Сі Цзіньпіна «Спільноти єдиної долі людства», переконує у спробах керівництва КНР просувати мову та поширювати свою культуру у всьому світі, що, природньо, зустрічає супротив з боку США, Європи та Японії [1].

Серед українських дослідників зазначимо М. Тарана, який розглядає зовнішню політику Китаю початку ХХІ ст. крізь призму стосунків зі США, Тайванем, Японією, Африкою та Латинською Америкою та приходиться до висновку про її практичність та реалістичність за повної відсутності впливу ідеолого-ідеалістичних факторів [11, с. 108].

Метою статті є дослідження історичних передумов співробітництва між двома країнами, характеристика політичних відносин, аналіз економічної

співпраці та культурних зв'язків як драйверів вибудови двосторонніх відносин.

Виклад основного матеріалу. Китай і Азербайджан мають тривалу історію взаємин. Незважаючи на відстань і культурні відмінності, їхні історичні зв'язки можна простежити ще з часів Великого шовкового шляху, який слугував сполучною ланкою між східною і західною цивілізаціями. Прагнення людей до співпраці, розвитку і підвищення добробуту заклало основу для майбутніх відносин.

Після створення Азербайджанської Республіки однією з перших країн, яка визнала її незалежність, була Китайська Народна Республіка. Процес визнання було здійснено 27 грудня 1991 р. [38]. Встановлення дипломатичних зв'язків між двома країнами відбулося 2 лютого 1992 р., що було відображено у Спільному комюніке, завізованому надзвичайним та повноважним послом КНР в Російській Федерації Ван Цзінь Цзіном та міністром закордонних справ Азербайджанської республіки Гусейнагою Садиқовим. Окрім традиційних стверджень про розвиток дружби та співробітництва було зазначено, що Азербайджан визнає уряд КНР єдиним законним урядом, а Тайвань – його частиною [10]. У серпні 1992 р. було відкрито посольство КНР в Азербайджанській Республіці, а 1 грудня 1993 р. був призначений перший посол. 3 вересня 1993 р. рішенням Міллі Меджлісу Азербайджанської Республіки було прийнято рішення про відкриття посольства в Китайській Народній Республіці [38].

Зі зміною у політичному керівництві після приходу до влади Сі Цзіньпіна наприкінці 2012 р. відбулась відмова від зовнішньої політики Ден Сяопіна (tāo guāng yǎng huì («韬光养晦», «приховувати можливості та чекати свого часу; триматися в тіні, не показувати себе»). У листопаді 2014 р. голова КНР сформулював нове визначення зовнішньої політики – fèn fā yǒu wéi («奋发有为», «прагнути досягнень»). Для реалізації співпраці Пекін активно використовує такі геоекономічні інструменти як торгівля, інвестиції, надання допомоги, грошово-кредитна політика, інфраструктурні проекти та ін. [6, с. 22]. Одним із способів реалізації зовнішньополітичної концепції КНР є впровадження з 2013 р. ініціативи «Один пояс, один шлях»¹. На Форумі міжнародного співробітництва «Один пояс, один шлях»², який проходив у Пекіні 14-15 травня 2017 р. взяло участь 28 лідерів країн, 110 делегатів

1 7–8 вересня 1998 р. в Баку відбулася міжнародна конференція, присвячена відновленню історичного Шовкового шляху, в якій взяли участь глави дев'яти країн (Азербайджану, Туреччини, Грузії, України, Молдови, Румунії, Болгарії, Узбекистану, Киргизстану), 13 міжнародних організацій та делегації з 32 держав. За підсумками було підписано «Основну багатосторонню угоду про міжнародний транспорт для розвитку коридору Європа-Кавказ-Азія» та прийнято Бакинську декларацію, що базується на програмі Європейського Союзу TRACECA (Transport Corridor Europe-Caucasus-Asia). De facto, Азербайджан здійснив свій внесок у відновлення історичного Шовкового шляху, визначивши його ключову траєкторію розвитку [32].

2 Зазначимо труднощі у реалізації китайських ініціатив у Центральній і Східній Європі. За спостереженнями азербайджанських аналітиків В. Гусейнова та А. Рзаєва на кінець 2018 р. економічна активність Китаю спочатку була підтримана більшістю країн регіону. Проте з'явилися повідомлення про те, що механізм «16+1», створений Китаєм як засіб поглиблення своєї присутності в цьому регіоні, стикається з величезними проблемами: обіцянки Пекіна часто не виконуються, його інвестиції супроводжуються певними умовами, а Китай надає перевагу кредитам, а не готівці. Це невдоволення ставить під сумнів справжню природу економічної взаємодії Китаю з регіоном [24].

з різних країн, 1500 гостей. Географічне розповсюдження проекту охоплювало на той момент 65 країн (70 % населення планети) на трьох континентах. Було заявлено обсяг поточних інвестицій, які отримають країни «Поясу-Шляху»³, у 4 трлн. доларів. При цьому загальний обсяг торгівлі КНР з країнами «Поясу-Шляху» становив 3 трлн. доларів [12, с. 2]. Президент Азербайджанської Республіки Ільхам Алієв 24 квітня 2019 р. відвідав Китай і взяв участь у 2-му Форумі міжнародного співробітництва «Один пояс, один шлях», який проходив у столиці Китаю Пекіні 26–27 квітня [38].

Важливим є визначення впливу BRI на двосторонні відносини, особливо коли аналіз здійснено незалежною структурою – Світовим банком. Зауважено, що ініціатива «Один пояс, один шлях» потенційно може вплинути на економічний розвиток країн уздовж шести економічних коридорів, допомігши усунути прогалини в інфраструктурі, зменшити торговельні витрати та бар'єри тощо. Де-факто Китай і Азербайджан розглядають BRI як можливість для розвитку. При цьому, станом на 2020 р. Азербайджан не запозичував кошти для інвестицій в інфраструктуру, навпаки – інвестував 1,7 млрд. доларів в китайські цінні папери (8 % усіх прямих іноземних інвестицій (Foreign direct investment – FDI). Натомість КНР інвестувало 800 млн. доларів (0,05 % FDI). Важливість Азербайджану полягає в тому, що він є частиною економічного коридору Китай – Центральна Азія – Західна Азія, головним чином Транскавказького транзитного коридору (Trans-Caucasus Transit Corridor – ТСТС) (Середній коридор), який з'єднує КНР з Європою мережею залізниць і автомобільних доріг, морських портів і трубопроводів [20, р. 4–5]⁴. Середній коридор складається із залізниці (4256 км) та ділянки, що проходить морем (508 км), і, починаючи з китайсько-казахстанського кордону, пролягає територією Казахстану і продовжується до Азербайджану і Грузії через Каспійське море. З Грузії ж цей коридор тягнеться у двох напрямках – до Європи через Туреччину і – Україну, Румунію та Болгарію через Чорне море [32].

Зазначимо системність у реалізації інфраструктурного проекту. Перші кроки було здійснено у 2007 р., коли за ініціативи І. Алієва було підписано угоду про будівництво 850 км залізниці Баку-Тбілісі-Карс (504 км по території Азербайджану, 263 км – Грузії, 79 км – Туреччини), важливої частини транспортної карти Євразії. Залізниця була здана в

експлуатацію у 2017 р., що дало можливість скоротити термін доставки вантажів з Китаю в Азію по Середньому коридору більш ніж удвічі порівняно з морськими перевезеннями [37]. До прикладу, доставка товарів з Китаю до Європи займає в середньому 36 днів морем, 20 днів Транссібірським маршрутом, без політичних збоїв і тільки 12 днів Середнім коридором залізницею Баку-Тбілісі-Карс. 2023 р. Азербайджан приступив до модернізації залізниці, що дозволить у п'ять разів збільшити перевезення вантажів [9].

Наступною ланкою у забезпеченні сталого розвитку транзитних і транспортно-логістичних можливостей Азербайджану стало відкриття 2018 р. в селищі Алят Гарадазького району Бакинського міжнародного морського торговельного порту⁵, розташованого на перетині основних залізничних та автомобільних доріг країни⁶. 2020 р. в селищі Алят Гарадазького району Баку була створена вільна економічна зона для забезпечення експортоорієнтованого виробництва з високою доданою вартістю, залучення інвесторів, які надають послуги з використанням інноваційних технологій і підвищення зайнятості в країні. Відіграючи важливу роль у міжнародних вантажоперевезеннях, вона підтримує перспективу перетворення країни на регіональний торговельний хаб і забезпечує стимулювання місцевого виробництва, а також популяризує у світі бренд «Made in Azerbaijan» [37].

Попри беззаперечні успіхи у розбудові інфраструктури Південний Кавказ через невеликий розмір ринку станом на 2018 р. все ще залишався низькопріоритетним регіоном для експансії китайських компаній. Так само, як і в Східній Європі, реальність інвестиційної активності Китаю в регіоні не збігалася з офіційною риторикою. Обіцянки BRI не відповідали реальності на місцях. Більшість обіцяних інвестицій ще не було реалізовано, а більшість оголошених спільних проектів залишалися на стадії планування [24].

Задля просування Середнього коридору Азербайджан здійснює тісну співпрацю з країнами, розташованими вздовж коридору. 22 листопада 2022 р. між Азербайджаном, Казахстаном, Туреччиною і Грузією було підписано Дорожню карту з розвитку Середнього коридору на 2022–2027 рр. Затверджений 23 листопада 2023 р. «План дій щодо збільшення транзитного потенціалу міжнародного транспортного коридору, що проходить через територію Азербайджанської Республіки, і стимулювання

3 Для багатьох Шовковий шлях – це історія мирної торгівлі, багата історія релігійного і гармонійного культурного обміну. «Пояс-Шлях» прагне безпосередньо спиратися на цю спадщину, пропагуючи наратив про те, що зв'язок – як культурний, так і економічний – зменшує підозрливість і сприяє загальному процвітання [40].

4 Цей коридор розглядається як альтернатива Новому Євразійському сухопутному мосту (Китай – Росія – Білорусія), хоча він є й дорожчим варіантом, ніж морський шлях [20, р. 3], який проходить через Суецький канал [32].

5 Згідно даних Дослідницького інституту Номура (Японія) в портах Азербайджану станом на 2019 р. кадрів, які

володіють основами роботи в SCM (керування ланцюгом постачання) або в торгівлі, було вкрай мало, тому навряд чи можна було на той момент розраховувати на стрімкий розвиток промисловості в тодішніх умовах [5, с. 50].

6 На момент відкриття його пропускна спроможність становила 15 млн тонн. Станом на 2023 р. він модернізується до 25 млн тонн. Азербайджан розпочав будівництво найбільшого торговельного флоту на Каспії, продовжує будувати нові танкери і суховантажі, щоб мати можливість доставляти більше вантажів. Заплановано розширити суднобудівну верф, щоб виробляти не шість-вісім, а, можливо, від 10 до 20 суден на рік, з огляду на зростаючу потребу [9].

транзитних вантажоперевезень на 2024-2026 рр.» відкриває можливості для більш ефективного використання транзитного потенціалу Азербайджану [37].

При цьому, на думку експертів Світового банку, Азербайджан має ряд труднощів, пов'язаних з інфраструктурою. Мова йде про інвестиції у спеціальні контейнерні термінали, пороми тощо, що б зробило можливим безперебійні контейнерні операції з використанням різних видів транспорту (порт-залізниця / автодорога-порт). З іншого боку, витрати на ведення бізнесу є дуже високими, якщо порівнювати з іншими маршрутами, передусім морськими. Існують потреби й у більшій регіональній інтеграції, узгодження транспортних тарифів між країнами коридору, гармонізації та формалізації практики управління, інтеграції інформаційно-телекомунікаційної системи для митного контролю та відстеження вантажів [20, р. 4–5].

Прагнення КНР реалізувати свою зовнішньополітичну концепцію у світі призвело до активізації міждержавних відносин у багатьох регіонах. Не винятком стало Закавказзя (Азербайджан, Вірменія та Грузія). При цьому донедавна цей регіон перебував, та й значним чином продовжує, у геополітичному трикутнику «Туреччина – Росія – Іран», що супроводжується втручанням міжнародних акторів у взаємини між державами (передусім мова про війну між Вірменією та Азербайджаном) [4]. Саме тому китайська дипломатія повинна діяти надзвичайно обережно та вибудовувати двосторонні відносини з Азербайджаном у руслі візитів глав держав. Якщо президент Азербайджану Г. Алієв (1993–2003) лише одного разу здійснив державний візит 7–10 березня 1994 р., то І. Алієв (з 2003 р.) здійснив чотири візити (17–19 березня 2005 р.; 8 серпня 2008 р. (Церемонія відкриття ХХІХ літніх Олімпійських ігор у Пекіні); 20–21 травня 2014 р. (4-й саміт На ради зі взаємодії та довіри (СІСА) у Шанхаї) та 8–11 грудня 2015 р.) [19]. Зрозуміло, що двосторонні відносини не обмежувалися лише візитами глав держав, але й відбувалися зустрічі глав зовнішньополітичних відомств, різних делегацій тощо.

Велике значення мали двосторонні зустрічі глав держав під час різних заходів. 16 вересня 2022 р. у Самарканді (Узбекистан) відбулася зустріч між Головою КНР Сі Цзіньпіном і Президентом Азербайджану І. Алієвим. Окрім взаємних поздоровлень (глава КНР привітав колегу із 30-річчям встановлення дипломатичних відносин і заснування партії «Новий Азербайджан») Сі Цзіньпін наголосив на стратегічному характері відносин між двома державами: «Ми високо цінуємо те значення, яке ви надаєте розвитку відносин між Азербайджаном і Китаєм». Натомість І. Алієв пригадав свою останню зустріч із головою КНР у 2019 р. на форумі «Один пояс, один шлях» та подякував за допомогу у вакцинації під час пандемії COVID-19, назвавши «...

демонстрацією солідарності той факт, що Азербайджан однією з перших країн розпочав процес вакцинації завдяки вакцинам, закупленим у Китаї». Президент Азербайджану заявив, що існують великі перспективи для співпраці та партнерства в рамках проектів «Середній коридор» та «Один пояс, один шлях». Глава держави зазначив, що Азербайджан відіграє важливу роль у транспортних процесах між Китаєм і Європою, додавши, що транспортно-логістичні можливості країни мають велике значення в міжнародних вантажоперевезеннях [30].

Натомість, відносини у військовій сфері є надзвичайно закритою темою. У відкритих джерелах згадується, що продаж КНР у травні 1999 р. восьми ракетних комплексів типу «Тайфун» Вірменії призвів до охолодження в азербайджано-китайських відносинах. Проте, у січні 2019 р. азербайджанська делегація на чолі з міністром оборони генерал-полковником Закіром Гасановим здійснила офіційний візит до Пекіна на запрошення члена Державної Ради КНР, міністра національної оборони генерал-полковника Вей Фенхе. У рамках візиту було підписано документ про надання військової допомоги (*без конкретизації розмірів і видів.* – авт.) [38]. Водночас делегація Азербайджану взяла участь у ІХ Сяншанському Форумі (Пекін). У рамках візиту міністр оборони зустрівся з представниками компанії «Poly Technologies» (ракетна зброя, зокрема, протитанкові ракети) і «СЕТС International» (виробництво електронних компонентів та електронного обладнання, засобів радіоелектронної боротьби), що входять в оборонно-промисловий комплекс Китаю. Візит є тим прикладом, коли дві країни – наддержава Китай і регіональний лідер Азербайджан – зацікавлені у всебічному розвитку військового співробітництва. У Китаю є нові військові технології, велика виробнича база, бажання і можливості експортувати свою зброю. Своєю чергою, Азербайджан з його міцною економікою і можливостями купувати сучасну зброю, добре навченими, професійними військовими кадрами, готовністю швидко освоїти нову техніку є країною, відкритою для такої співпраці [8].

Разом з тим, зазначимо, що згідно даних авторитетного Стокгольмського міжнародного інституту дослідження проблем миру (SIPRI) за 2023 р. Китай перебуває на четвертому місці серед країн-експортерів зброї зі світовою часткою у 5,2 % (для порівняння: США – 40 % та Росія – 16 %); серед імпортерів – на п'ятому місці з часткою 4,6 %, поступаючись Індії, Саудівській Аравії, Катару й Австралії. Експорт з Китаю за період 2018–2022 рр. скоротився порівняно з попереднім п'ятиріччям на 23 % [33, р. 11]. Водночас, на сайті Стокгольмського інституту відсутні дані про трансфер звичайних озброєнь з Китаю до Азербайджану [15]. За оцінками SIPRI, протягом десятиліття 2011–2020 рр., яке передувало війні за Нагірний Карабах 2020 р.,

7 Глава Азербайджану провів офіційні зустрічі з головою КНР Цзян Цземінем і прем'єр-міністром Лі Пенем. Під час візиту було підписано 8 угод між двома країнами (про відкриття авіаційної лінії, науково-технічне та культурне співробітництво, взаємне співробітництво в

галузі медицини, радіо і телебачення, туризму). Голова КНР під час переговорів оголосив, що його країна надає великого значення розвитку відносин з Азербайджаном [38].

Росія була найбільшим експортером основних видів зброї до Вірменії та Азербайджану. Вона постачала майже всю основну зброю Вірменії в той період і майже дві третини Азербайджану. Ізраїль, Білорусь і Туреччина були відповідно другим, третім і четвертим найбільшими постачальниками зброї в Азербайджан у 2011–2020 рр. [10].

Двосторонні політичні відносини та взаємні візити офіційних осіб двох країн сприяли подальшому зміцненню дипломатичних відносин, що заклало підґрунтя для економічного співробітництва у різних сферах. Китайська Народна Республіка і Азербайджанська Республіка взаємно визнають суверенітет і недоторканність своїх земель одна одної. КНР, яка є постійним членом Ради безпеки ООН, завжди підтримує Азербайджан. Інша сторона високо оцінює зовнішню політику Азербайджану, який підтримує позицію Китаю в питаннях Тайваню, Тибету і «Східного Туркестану» [38].

В останні роки економічна співпраця стала рушійною силою двосторонніх відносин. Проте, не повинно складатися враження, що Азербайджан став сателітом більш економічно розвинутого партнера. Очевидно, що Азербайджан проводить багатовекторну політику. У цьому випадку доцільно звернутися до досвіду сусіда КНР – Монголії, яка 2007 р. назвала свій зовнішньополітичний концепт політикою «третього сусіда», тобто країна не буде залежати від однієї країни-сусіда, а від настільки багатьох країн і міжнародних установ, наскільки це можливо [7, с. 98]. У своєму інтерв'ю «Забігаючи наперед» 17 січня 2023 р. [39] під час проведення Всесвітнього економічного форуму в Давосі (Швейцарія) для CGTN8 президент Азербайджанської Республіки І. Алієв неодноразово наголошував на дружніх зв'язках між двома країнами і про майбутню кооперацію. При цьому констатовалося, що економічне співробітництво побудоване на основі тісних політичних зв'язків. Було зауважено, що в Азербайджані позитивний інвестиційний клімат, працює багато китайських компаній у різних областях та говорилося про співробітництво в енергетичному, аграрному та високотехнологічному секторах. Стверджувалося про необхідність переходити від слів до реалізації проектів. Очевидно, що пріоритет надавався енергетичному сектору з його багатомільярдними інвестиціями та необхідністю утримувати баланс між виробником, забезпеченням транзиту та споживачем. Важливо, що у своєму заключному слові І. Алієв наголошував на дружбі та партнерстві між двома країнами. Особливу увагу з боку азербайджанської влади було зауважено на успішну реалізацію багатомільярдного інвестиційного проекту Південного газотранспортного коридору, яким постачається газ з Азербайджану до Південної Європи через Грузію та Туреччину [36].

Багаті запаси нафти і газу в Азербайджані приваблюють китайських інвесторів, адже економіка

КНР потребує значної кількості енергоресурсів. Остерігаючись потенційних морських перешкод у Тихому океані (*контрольованому США. – Авт.*) Китай вирішив взяти курс на диверсифікацію постачальників нафти та газу, що мало результатом активізацію політики в Каспійському регіоні. К. Штеген і Ю. Кушнір пов'язують успіхи китайської політики щодо Казахстану та Туркменістану непоступливістю Росії, яка обмежила східнокаспійським країнам доступ до Заходу і тим самим «штовхнула їх в обійми» південного сусіда [34]. Проте, заблокувати доступ Азербайджану до західноєвропейського ринку енергоресурсів не вдалося, що ускладнило контроль з боку КНР.

Поглиблення політичного співробітництва знайшло відображення в економічному секторі. На 1992 р. товарообіг між двома країнами становив лише 1,5 млн. доларів. До 2013 р. обсяг торгівлі досяг цифри в 1,2 млрд. доларів [34]. Задля розширення економічних відносин та вирішення проблем була створена Міжурядова економічна комісія. Перше засідання комісії відбулося 27 травня 2009 р. 12 червня 2012 р. в Пекіні було підписано Меморандум про співпрацю між Міністерством економічного розвитку Азербайджанської Республіки та Міністерством комерції Китайської Народної Республіки. У 2016 р. Азербайджан став членом Азіатського банку інфраструктурних інвестицій, який виділив на проект TANAP кредит у розмірі 600 мільйонів доларів. Під час візиту І. Алієва до Китаю у квітні 2019 р. було підписано 10 документів на загальну суму 821 млн. доларів між компаніями двох країн. Азербайджан має торгове представництво в Китаї та торгові доми в Урумчі, Луко та Шанхаї, організовує торгові місії до різних регіонів Китаю. Китайські компанії реалізують промислові та ІТ-проекти в Азербайджані. В країні зареєстровано близько 120 компаній з китайським капіталом [38].

За 11 місяців 2023 р. Китай вперше вийшов на перше місце в імпорті, обігнавши Росію та Туреччину. Хоча вісім років тому він навіть не входив до числа п'яти найбільших імпортерів, у 2023 р. імпорт Азербайджану з Китаю злетів на 47% і склав 2,5 млрд. дол. (в основному будівельні матеріали, обладнання, електроніка, автомобілі та деякі інші визначені товари). У коментарі Azernews комерційний директор Sinomach Holding в Євразійському регіоні Кянан Гулузаде пов'язав зростання товарообігу з розвитком політичних відносин в останні роки, участю Азербайджану в ініціативі «Один пояс, один шлях», яка передбачає зближення з Китаєм, а також геостратегічне положення країни та відновлення історичного Шовкового шляху. Водночас К. Гулузаде переконаний, що виклик КНР у майбутньому може кинути Індія. Азербайджанську сторону непокоять низькі показники експорту Азербайджану до Китаю – 74 млн. доларів [17], що

8 Китайська глобальна телевізійна мережа створена 31 грудня 2016 р. Це міжнародна медіаорганізація, яка має на меті надавати глобальній аудиторії інформацію для сприяння спілкування та взаєморозуміння між Китаєм

та світом, розширюючи культурний обмін, взаємодовіру та співробітництво між Китаєм та іншими країнами. Телеканали доступні у 160 країнах, охоплення через соціальні мережі – 150 млн. [14].

свідчить про відсутність великих поставок корисних копалин.

Зв'язки з КНР не обмежуються лише співробітництвом на державному рівні. Задля сприяння економічній діяльності та диверсифікації експорту Азербайджан зміцнює свої позиції в електронній комерції. Мова не лише про «регулярні реформи», а й про зустрічі з представниками китайської компанії. Наприкінці лютого 2024 р. Азербайджан відвідала делегація представника гіганта електронної комерції Alibaba Group. Делегацію на чолі з Тімом Сонгом, керівником відділу глобального стратегічного партнерства компанії, приймали різні державні органи. У рамках візиту було підписано Меморандум про взаєморозуміння між Азербайджанським агентством з просування експорту та інвестицій (AZPROMO) та китайським гігантом електронної комерції. Важливе місце відіграло обговорення питання про виведення місцевої продукції з високим експортним потенціалом на міжнародну платформу електронної комерції, а також інші потенційні напрямки співпраці [18].

Крім політичних і економічних відносин, обидві країни пов'язують культурні відносини. Протягом останніх трьох десятиліть ця співпраця постійно зміцнювалася і розширювалася, принісши взаємовигідні результати для обох держав.

Першим кроком стало підписання угоди про культурне співробітництво, відповідно до якої з 12 по 21 квітня 1995 р. в Пекінському міжнародному виставковому центрі проходила виставка робіт відомого азербайджанського художника Саттара Бахлулзаде (Səttar Bəhlulzadənin). 2001 р. містами-побратимами стали Чучжоу (провінція Цзізянь) і Сумгаїт [27].

10 серпня 2008 р. в рамках XXIX літніх Олімпійських ігор у Пекіні в готелі «China World Hotel» відбувся «День Азербайджану». У церемонії взяли участь президент І. Алієв і його дружина Мехрібан Алієва. У травні 2011 р. в Китаї пройшли Дні азербайджанської культури. 10–14 грудня 2012 р. в Азербайджані – Дні культури КНР. У листопаді 2019 р. в Пекіні за підтримки Фонду Гейдара Алієва та Посольства Азербайджанської Республіки в КНР відбулася концертна програма «Азербайджанські музичні вечори» [27].

Одним із напрямків є співробітництво в освітній сфері. В Азербайджані функціонують два Інститути Конфуція та постійно зростає інтерес до китайської культури та китайської мови [12]. Перший з них було відкрито 2011 р. Відкриваючи 7 березня 2018 р. в університеті «Азербайджан» Центр Конфуція, директор Інституту Конфуція з боку Китаю Луо Сіаоджі зазначила: «Місією інституту є пропаганда китайської культури і філософії в усьому світі, розвиток дружніх відносин між Китаєм та іншими країнами. Навчання китайської мови в Азербайджані проводиться за допомогою цієї структури (Інституту. – авт.)» [3]. Інститути Конфуція відіграють важливу консолідуючу роль у популяризації та просуванні у світі концепції «Спільноти єдиної долі людства». Вони сприяють гуманітарному

та міжцивілізаційному обміну КНР з іншими країнами і народами через популяризацію вивчення китайської мови, на основі спільних інтересів, зміцнення зв'язків і дружби. Інститути Конфуція намагаються нівелювати культурну перевагу одних народів над іншими. Зазначимо, що хоча вони розглядаються китайським керівництвом, як прояв «м'якої сили», проте країни Заходу та Японія розглядають їх як провідників комуністичної ідеології та критикують за непрозоре фінансування [1, с. 20–21].

12 червня 2013 р. в Азербайджанському університеті мов (Баку) було розпочато роботу Китайського центру та відкритої бібліотеки. На переконання ректора С. Сеїдова, ці установи виявляться важливим кроком у розширенні зв'язків з університетами КНР. Депутат Міллі Меджлису А. Ахмедов зазначив важливість Китайського центру у вивченні китайської мови і культури [2].

Що ж до обміну студентами, то 13 липня 2012 р. міністерства освіти Азербайджану і Китаю підписали угоду «Про співпрацю у сфері освіти на 2012–2015 рр.». На той момент у вишах Китаю здобувало освіту 31 громадянин Азербайджану: 26 – у бакалавраті, 4 – у магістратурі та, 1 – у докторантурі. Натомість, у вишах Азербайджану навчалося 207 громадян КНР: 155 – в Азербайджанській державній нафтовій академії, 25 – Бакинському слов'янському університеті, 7 – у Бакинському державному університеті [13]. Станом на 2020 р., за інформацією міністра освіти Джейхуна Байрамова, 62 азербайджанських студента навчалися в Китаї на основі міжурядової угоди, а всього в Китаї навчалося близько 500 азербайджанських молодих людей [28]. У 2022–2023 н. р. чисельність іноземних студентів, які навчаються в Азербайджані, досягла 8819 осіб, які представляють 110 країн світу (з них – 41 студент з КНР, які навчалися на основі міжурядової угоди) [35]. У 2023–2024 н. р. 29 осіб (з них – 18 громадян КНР) отримали право на навчання у вищих навчальних закладах Азербайджану в рамках Міжурядової стипендіальної програми. Студенти навчаються на бакалаврському, магістерському та докторському рівнях гуманітарного та соціального спрямування в галузях освіти, медицини, економіки та управління, культури та мистецтва [25]. Зазначимо, що у 2019 р. загальна кількість студентів Китаю, які навчаються у закордонних закладах вищої освіти, становила 1 061 511 осіб [42].

Азербайджанський державний університет нафти і промисловості є одним із членів Міжнародної асоціації енергетичних університетів (загалом 31 учасник) зі штаб-квартирою у Пекіні. Основна мета Асоціації полягає у створенні глобальної платформи для спілкування і співробітництва між університетами у дослідженнях, інноваціях та освіті в області енергетики [41].

Азербайджан застосовує спрощений порядок отримання віз для громадян Китаю. Візу можна отримати в міжнародних аеропортах Азербайджану. Між Азербайджаном і Китаєм здійсню-

ються регулярні прямі рейси. У 2018 р. Азербайджан відвідали до 16 тисяч китайських туристів [38].

Насамкінець, зауважимо, що важко не погодитися з думкою Т. Вінтера, що по-суті звертаючись до конструкції Шовкового шляху, «Один пояс, один шлях» спирається на глибоку історію культурних взаємозв'язків і потоків, які країни Євразії та за її межами можуть використовувати у власних цілях. Як міст, ця складна транскордонна культурна історія зводиться до низки наративів про спадщину, які безпосередньо відповідають зовнішньополітичним і торговельним амбіціям сучасних урядів [40].

Висновки. Зростання економічного потенціалу КНР активувало її зовнішньополітичну діяльність. В умовах Другої холодної війни та загострення протистояння зі США на перше місце виходить пошук / утримання союзників. Для КНР одним з важливих напрямків є пострадянський простір і якщо російсько-українська війна надійно «прив'язала» РФ до Китаю, то з іншими країнами, за винятком Центральної Азії, відносини потребують виваженості та стратегічного планування. Одним із важливих регіонів виступає Південний Кавказ і його регіональний лідер – Азербайджанська республіка, багата корисними копалинами. Попри тривалу історію стосунків між двома країнами і визнання КНР Азербайджану в 1991 р. та встановлення дипломатичних відносин 1992 р. двосторонні взаємини були в пасивній фазі та мали епізодичний характер. Докорінні зміни розпочалися зі зміною концепту зовнішньої політики КНР у 2014 р., що проявилось у використанні геоекономічних інструментів (торгівлі, інвестиціях тощо) для збільшення впливу в світі. Впровадження ініціативи «Один пояс, один шлях» (BRI) дало поштовх азербайджано-китайським відносинам. Передусім це проявилось у розбудові Середнього коридору, який з'єднує Китай з Європою мережею залізниць і автомобільних доріг, морських портів і трубопроводів. Для забезпечення його розвитку Азербайджан розпочав самостійно й ефективно розвивати інфраструктуру коридору (будівництво та модернізацію залізниць та морського порту), хоча й виникали проблеми з кваліфікованими кадрами у сфері логістики. Поглиблення співпраці між країнами реалізовувалося через двосторонні зустрічі лідерів двох країн. Президент Азербайджану І. Алієв у своїх інтерв'ю високо оцінював результати двосторонніх відносин, хоча головними покупцями каспійських нафти та газу стала Європа. Враховуючи геополітичну ситуацію на Південному Кавказі і Другу карабаську війну 2020 р. Азербайджан потребував сучасної зброї, проте Китай не став її постачальником. Натомість країни підтримують одна одну в питаннях визнання суверенітету та недоторканності своїх земель.

Азербайджанська сторона протягом тривалого часу здійснювали кроки для активізації торговельних відносин з Китаєм шляхом підписання відповідних двосторонніх угод. Проблемою для Азербайджану можна вважати й порівняно невеликий розмір внутрішнього ринку, що мало наслідком

повільний розвиток міждержавних торговельних відносин. Лише з 2023 р. Китай став основним партнером для південнокавказької країни, при цьому азербайджанським експорт є непропорційно малим.

Важливою складовою двосторонніх відносин виступають культурні зв'язки. Окрім укладання офіційних угод про співпрацю та проведення заходів, в Азербайджані функціонують два Інститути Конфуція, які пропагують китайську культуру і філософію та просувають концепцію «Спільноти єдиної долі людства». Зауважимо на недостатні обсяги академічного обміну студентів, що можна пояснити, у т. ч. й мовним бар'єром. Окремі університети задіяні у міжнародних проектах. Зацікавлені сторони й у розвитку двосторонніх туристичних маршрутів. Можна впевнено стверджувати, що у майбутньому азербайджано-китайські відносини будуть поглиблюватися, особливо на фоні геополітичних викликів у регіоні.

Література

1. Бояркина А. В. Место и роль Институт Конфуция в популяризации и продвижении в странах мира концепции «Сообщества единой судьбы человечества». Известия Восточного института. 2021. № 4. С. 14–27.
2. В Азербайджанском университете языков открылся Китайский центр. URL: <https://cutt.ly/2w33ShXr>
3. В университете «Азербайджан» открылся Центр Конфуция. URL: <https://cutt.ly/rw33SAtr>
4. Волович О. Південний Кавказ у геополітичному трикутнику «Туреччина – Росія – Іран». URL: <https://cutt.ly/5w33S2tf>
5. Исследование по сбору информации о развитии инфраструктуры в Центральной Азии и на Кавказе Азербайджанская Республика. Итоговый отчет. 135 с.
6. Кіктенко В. «Один пояс, один шлях» – глобальний геоекономічний проект Китаю. Україна-Китай. 2017. № 2 (8). С. 20-26.
7. Отрошенко І. «Третій сусід» Монголії. Суспільно-політичні трансформації в країнах Сходу на сучасному етапі. Колективна монографія. Київ: Інститут сходознавства ім. А.Ю. Кримського НАН України, 2012. С. 94–107.
8. «Парящий дракон»: Китай предлагает Азербайджанской Армии новые возможности. URL: <https://armiya.az/ru/news/151974>
9. Президент Азербайджана Ильхам Алиев дал интервью китайской медиакорпорации China Media Group. URL: <https://www.trend.az/azerbaijan/politics/3776509.html>
10. Совместное коммюнике об установлении дипломатических отношений между Китайской Народной Республикой и Азербайджанской Республикой. URL: <https://cutt.ly/qw36WOQo>
11. Таран М. А. Регіональні виміри та глобальна проекція «м'якої сили»: зовнішня політика Китаю на початку XXI ст. Суспільно-політичні трансформації в країнах Сходу на сучасному етапі.

Коллективна монографія. Київ: Інститут сходознавства ім. А.Ю. Кримського НАН України, 2012. С. 108–121.

12. Форум міжнародного співробітництва «Один пояс, один шлях», 14–15 травня 2017 року, Пекін. Україна-Китай. 2017. № 2 (8). С. 2.

13. Шахмедова С., Салаева А., Шахмедова И. Азербайджан и Китай подписали соглашение «О сотрудничестве в сфере образования на 2012–2015 гг.». URL: <https://1news.az/society/20120713112811854.html>

14. About us – China Global Television Network. CGTN. 2023. URL: <https://www.cgtn.com/about-us>

15. Arms transfers database. SIPRI. URL: <https://armstransfers.sipri.org/ArmsTransfer/TransferData>

16. Arms transfers to conflict zones: The case of Nagorno-Karabakh. SIPRI. 2021. URL: <https://cutt.ly/uw33HPDi>

17. Aşirov Q. New era in rise of Azerbaijan-China trade relations. AzerNews. 2023. URL: <https://www.azernews.az/analysis/217840.html>

18. Aşirov Q. Azerbaijan to be central point in S. Caucasus through partnering with China's e-commerce giant. AzerNews. 2023. URL: <https://www.azernews.az/business/222522.html>

19. Bilateral relations. Embassy of the Republic of Azerbaijan to the People's Republic of China. URL: <https://cutt.ly/8w36Egyq>

20. Bogdan O. South Caucasus and Central Asia: Belt and Road Initiative Azerbaijan Country Case Study. URL: <https://cutt.ly/uw33HCy8>

21. GDP (current US\$) – Azerbaijan. The World Bank. URL: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD?locations=AZ>

22. GDP per capita (current US\$). The World Bank [Online]. URL: <https://cutt.ly/Xw36QtVU>

23. Gopinath G. Cold War II? Preserving Economic Cooperation Amid Geoeconomic Fragmentation. URL: <https://cutt.ly/uw33H5Zg>

24. Huseynov V., Rzayev A. Is China's Economic Expansion in the South Caucasus a Myth? URL: <https://cutt.ly/Xw35Hf0c>

25. In the 2023-2024 academic year, 29 people will study in Azerbaijan within the Intergovernmental Scholarship Program. Study in Azerbaijan. 2023. URL: <https://cutt.ly/tw35HeMW>

26. Mariani B. China's role and interests in Central Asia. Saferworld. October 2013. 17 p.

27. Mədəni əlaqələr: Azərbaycan – Çin münasibətləri. Heydər Əliyev Heritage Library. URL: <https://lib.aliyevheritage.org/az/3739431.html>

28. Minister: «Nearly 500 Azerbaijani students study in China». News.Az. 2023. URL: <https://cutt.ly/8w36Weud>

29. Prasad E. China's Bumpy Path. URL: <https://cutt.ly/1w36QOnj>

30. President of the Republic of Azerbaijan Ilham Aliyev has met with President of the People's Republic of China Xi Jinping in Samarkand. Embassy of the Republic of Azerbaijan to the People's Republic of China. 2022. URL: <https://cutt.ly/1w35GPGv>

31. Republic of Azerbaijan. URL: <https://www.imf.org/en/Countries/AZE>

32. Restoration of the Great Silk Road. URL: <https://president.az/en/pages/view/azerbaijan/silkroad>

33. SIPRI Yearbook 2023: Armaments, Disarmament and International Security. Summary. SIPRI. 2023. URL: <https://www.sipri.org/yearbook/2023>

34. Stegen K. S., Kuszniir J. Outcomes and strategies in the «New Great Game»: China and the Caspian states emerge as winners. Journal of Eurasian Studies. 2015. 6 (2). P. 91–106. URL: <https://cutt.ly/xw36EZ5H>

35. The number of foreign students studying in Azerbaijan has reached 8819 students representing 110 countries in the academic year 2022–23. Study in Azerbaijan. 2023. URL: <https://cutt.ly/4w35Gezw>

36. The President of the Republic of Azerbaijan, Mr. Ilham Aliyev, gave an interview to the CGTN TV channel. Embassy of the Republic of Azerbaijan to the People's Republic of China. 2023. URL: <https://cutt.ly/xw35FS1T>

37. Trans-Caspian East-West International transport corridor connecting Europe and Asia. URL: <https://president.az/en/pages/view/azerbaijan/silkroad>

38. Ümumi tarixi arayışlar / Xarici siyasət / Azərbaycan - Asiya / Azərbaycan – Çin münasibətləri URL: <https://lib.aliyevheritage.org/az/3739431.html>

39. Watch: Looking Ahead 2023: One-on-One with the Azerbaijani president. CGTN. 2023. URL: <https://cutt.ly/4w35FjtN>

40. Winter T. One Belt, One Road, One Heritage: Cultural Diplomacy and the Silk Road. URL: <https://cutt.ly/6w35DVSK>

41. Worldwide Energy University Network. Brief Review. China University of Petroleum. 2023. URL: <https://www.cup.edu.cn/weun/english/aboutw/briefr/index.htm>

42. 《中国留学发展报告（2022）》蓝皮书出版发布. URL: <http://www.ccg.org.cn/archives/71812>